

կանց տեսակետները, որովհետև պատկանում էր այդ իշխանութ-
յան, լինելով Մավրիանա³⁷ կոչվող ամրոցից, որի ջուրը վատն էր
և երբ եռացնում են, արյուն է դառնում:

Այս գիրքը պարունակում է Անաստասիոսի 27 տարիների ու
երեք ու կես ամիսների ժամանակաշրջանի (պատմությունը):

Գ Լ Ո Ւ Ն Ժ Ն

VII գրքի 15-րդ գլուխը

Վկայում է թե Անաստասիոս կայսրի օրոք ովքեր էին
քահանայապետները:

Այժմ, Անաստասիոսի օրոք քահանայապետները հետևյալներն
էին. երկաթնակներից Հոռմում՝ Փելիքսը և իրեն հաջորդ՝ Սիմա-
կոսը և Հորիմզդան, որ դեռ կենդանի է:

Ալեքսանդրիայի ուղղափառներից՝ Աթանասիոսն ու նրա
հաջորդ՝ Հովհաննը, և նորից մի այլ Հովհան և Դիոսկորոսը, որն
այժմ գրավում է աթոռը:

Անտիոքում՝ Փլավիանոսը, որ վտարվել էր և Սեվերոս ուղ-
ղափառը:

Կոստանդնուպոլսում՝ Եվփեմիոսը և Մակեդոնիոսը, որոնք
վտարվել էին, և Տիմոթեոս ուղղափառը և նրա հաջորդ՝ Հովհանը,
որ ընդունեց (Քաղկեդոնի) ժողովը Հուստինոսի գահակալության
սկզբում և վախճանվեց (դրանից) քիչ հետո. Եպիփանոսը հաջոր-
դեց նրան:

Երուսաղեմի՝ Սալլուստն ու նրա հաջորդ՝ Եղիան, որը վտար-
վեց, և Հովհանն, որ ընդունեց (Քաղկեդոնի) ժողովը Հուստինոսի
օրոք, և նրա հաջորդ՝ Պետրոսը:

Գ Ի Ր Ք ՈՒԹԵՐՈՐԴ

VIII գրքի գլուխներում, ինչպես ներքևում ասվեց, նախ
Հուստինոսի գահակալությունը (պատմությունը), և ապա Աման-
տիոս վերակացուի, որ սպանվեց պալատում, և նրա ծառա
Թեոկրիտոսի և Անդրեաս սենեկապետի մասին. երկրորդում,

³⁷ Հուստինոսը, հայտնի է, որ Դարգանիայից էր: Դարգանիան Բալկանյան
թերակղզու վրա լեռնային մի երկիր է՝ Միլիայի և Մակեդոնիայի միջև:
Սկզբնական շրջանում եղել է Միդիայի կազմում, հետագայում դարձավ
Իլլիրիայի ենթակա մի նահանգ: Մավրիանան Դարգանիայի կամ Իլլիրիայի
ամրոցներից էր:

խոսում է Վիտալիան բռնակալի մասին, որը (նույնպես) սպանվեց ուղալատում, իր նոտար՝ Պոդոսի և ծառա՝ Կելլերի հետ: Երրորդ գլխում խոսվում է այն մարտիրոսների մասին, որոնք նահատակվեցին Նագրինում՝ հոմերիտների³⁸ մայրաքաղաքում, հրեա բռնակալի կողմից: Զորրորդ գլխում նկարագրված է, թե ինչպես հորդած ջուրը լցվեց Եդեսիա, և թե ինչպես Երուսաղեմում կանգնեցրին Սելովամի ջրի հոսանքը, և թե ինչպես Անտիոքն երկրաշարժից կործանվեց իսկ Բաղալբեզ քաղաքի՝ Սողոմոնի տաճարն էլ այրվեց: Հինգերորդ գլխում տեղեկություն կա այն բանակցությունների մասին, որոնք սահմանի վրա տեղի ունեցան, և արաբների թագավոր՝ Մունզիրի մասին, որ արշավեց հռոմեների երկիրը, և ապա վտարված եպիսկոպոսների մասին: Վեցերորդ գլուխը, հաղորդում է, թե ովքեր էին Հուսահինոսի օրոք քահանայապետները, ութերորդ գլուխը, վերաբերում է Մորո եպիսկոպոսի նախաբանին:

Գ Լ Ա Ի Ն Ա

Գրքի առաջին գլուխը Հուստինոսի գահակալության մասին է: Հուլյների 829 թ.³⁹ հուլիսի 10-ին, Անաստասիոսի մահվանից հետո, երբ 11-րդ տարին հասնում էր իր ավարտին, Հուստինոսը կայսր եղավ նրանից հետո. սա սպիտակ մազերով, վայելուչ ծերունի էր, բայց անուս. նա ուներ կուրապաղատի (պաշտոն)⁴⁰: Ապամեացի Մարինոսը՝ մի կարող մարդ, որ խարտուլար⁴¹ էր,

³⁸ «Հոմերիտներն» Արաբիայի հարավում են ապրում: Արաբական հեղինակների համաձայն հոմերիտները բաժանված էին բազմաթիվ ցեղերի և բնակվում էին Lahadj-ի շրջակայքում՝ Zafar և Rida-ի նահանգներում: Նրանք քրիստոնեությունն ընդունեցին միայն Անաստասիոս կայսեր ժամանակ: Հռոմեական կայսրները կանոնավոր հարաբերությունների մեջ էին հոմերիտների հետ՝ իրենց առևտրական շահերից ելնելով. ինչպես նաև ապահովելու համար իրենց Սասանյաններից, որոնք ջանում էին ներթափանցել Հարավային Արաբիա՝ Օմանի վրայով: Տե՛ս Պրոկոպիոս Կեսարացի, էջ 327:

³⁹ 518 թ.:

⁴⁰ «Cura-palati» կուրապաղատ, որ և կուրապաղատ, կիռապաղատ, կորապաղատ լատինական մի տիտղոս կամ մի բաժր ուղալոնեայ. (այսպես էին կոչում յատկապես Հայաստանի այն կառավարիչները՝ որոնք նշանակուած էին Յունաց տէրութեան կողմից) «Սեբէոս, 32. ԿԻԻ., Ասողիկ... Կուրապաղատութիւն, Ղ, և 32, ԿԻԻ. Լաստ.»: Յունաց կայսերական պալատի հազարապետը, ծառայապետը, (Sopholes էջ 687), որ ծագում է լատ. Curator palatii ձևից և նշանակում է բուն «հոգաբարձու պալատական»: Նույն ձևից է փոխառեալ նաև վրաց «կուրատպալատի»: Հիւքշման 358: Տե՛ս Շ. Անադյան, Հայերեն արմատական բառարան, հատ. Բ, Երևան, 1973, էջ 665:

⁴¹ Հունարեն է՝ «խարտուլար», ասորերեն բնագրում Kaltulara-ժարտուղար: Զորավարի գրասենյակի պետ:

բաղնիսներից մեկի պատին նկարեց, թե ինչպես նա (Հուստինոսը) Իլլիրիայի Մավրիանա ամրոցից եկել էր Կոստանդնուպոլիս, և (ընդհանրապես) նրա Կոստանդնուպոլիս գալու ամբողջ պատմությունը և (ապա) թե ինչպես նա աստիճանաբար բաժրացել ու կայսր էր դարձել: Ու երբ նա Մարինոսը դրա (նկարների) համար մեղադրվեց և վտանգի մեջ էր գտնվում, վստահելով իր խելամտության վրա, նա անմիջապես պատասխանեց ասելով, որ «ես այս նկարները ներկայացրի այն նկատառումով, որ դիտող աղնվականները, հարուստները և բարձր ընտանիքի մարդիկ խորապես հասկանան, որ չպետք է վստահեն իրենց ուժին, իրենց հարստության և ազնվական ծագման մեծությանը, այլ (վստահեն) աստծուն, որ աղքատին տիղմից բարձրացնում է և նշանակում իր ժողովրդի ղեկավար, և (տալիս) է մարդկային թագավորության ղեկը նրան, ում որ ցանկանում է. և հաստատում մարդկանցից ամենախոնարհին և ընտրում է աշխարհից՝ ծագումով ցածրին, մարդկանցից՝ մերժվածին և կամ չմերժվածին, և (կարող է) ոչնչացնել այն մարդկանց, որոնք գոյություն ունեն»: Նրա (խոսքերը) ընդունվեցին և նա խուսափեց վտանգից:

Այժմ Ամանտիոս վերակացուն և Անդրեաս սենեկապետը, որոնք նրա ընկերակիցն էր, պաշտպանում ու քաջալերում էր իր ծառա Թեոկրիտոսին. Անաստասիոսի մահից հետո (Ամանտիոսը) ոսկումի մեծ գումար տվեց ծերունի կուրապաղատ Հուստինոսին այն նպատակով, որ նա նվերներ անի սխոլիարիոսներին⁴² և այլ ղինվորներին, որպեսզի նրանք Թեոկրիտոսին կայսր դարձնեն: Սակայն Հուստինոսը ոսկին այս մարդկանց տալով, շահեց նրանց համակրանքը, և նրանք իրեն կայսր դարձրին, որովհետև Տերր այդպես կամեցավ: Եվ որովհետև իսկ Հռոմի բնակիչների տեսակետն էր բաժանում⁴³, խիստ հրաման տվեց, որ (Քաղկեդո-

⁴² «Սկզբում պալատի պահպանության համար առանձնացվել էին երեք հազար հինգ հարյուրից ոչ պակաս ստրատիոտներ, որոնց սխոլարիոս էին անվանում: Ի սկզբանե անտի պետութայունը սրանց վճարում էր շատ ավելի բարձր ուժիկ, քան մնացած բոլոր (ստրատիոտներին): Անցյալում կայսրերը սրանց ընտրության ժամանակ նկատի ունեին նրանց արժանիքները և հայերին էին տալիս նախապատվությունը: Բայց սկսած Ջենոն կայսրից (ստրատիոտ) անունը սկսվեց տրվել վախկոտ և պատերազմի մասին թուրովին դազափար շունեցող մարդկանց: Ժամանակի ընթացքում նույնիսկ ստրուկները դրամով ղնում էին ստրատիոտի կոչումը: Հուստինիանոսը շատերին արժանացրեց այդ պատվին, նրանցից շատ դրամ շորթելով...»: Տե՛ս Պրոկոպիոս Կեսարացի, էջ 296 (ծնթ.):

⁴³ Երկարնակ էր այսինքն:

նի) ժողովը և լեռի Տոմարը ճանաչեն (երկրում): Այս Ամանտիոսը փորձեց արգելել, ասելով, որ «քո տերության երեք պատրիարքներն ու գլխավոր եպիսկոպոսները զրել ու բանադրել են (Քաղկեդոնի) ժողովը, և գեռ նրանց ստորագրությունները չեն շորացել»: Եվ որովհետև նա (Ամանտիոսը) համարձակ խոսեց, ուստի դրա համար էլ այս նույն Ամանտիոս վերակացուն անմիջապես մահվան դատապարտվեց, նույնպես նրա ծառա՝ Թեոկրիտոսն ու սենեկապետ Անդրեասը:

Մի տարուց հետո քաղաքի եպիսկոպոս Հովհանը մահացավ և նրան հաջորդեց Եպիփանոսը: Եվ ապա Սեվերոսը հրաժարվեց Անտիոքի (աթոռից), վախենալով կայսրի սպանալիքներից, որոնք հրամայել էր լեզուն կտրել (Սեվերոսի). նրան հաջորդեց Պողոսը, որը հրեա էր կոչվում: Եվ որովհետև նա նեստորի հիշատակը տոնեց, ուստի վտարվեց ու փոխարեն հաջորդեց Եվփրասիոսը, որն Անտիոքի երկրաշարժի ժամանակ այրվեց անուշահոտ մեղրամոմով (լեցուն), բոցավառված կաթսայում:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ

VIII գրքի երկրորդ գլխում պատմում է Վիտալիան բռնակալի մասին և թե նա ինչպես սպանվեց պալատում, և նրա նոտար՝ Պողոսի և ծառա՝ Կելլերի [հետ] միասին:

Վիտալիան բռնակալը Անաստասիոսի օրոք ստրատեգ էրգոթացի մի անվեհեր պատերազմիկ, որին բարբարոսները հետեւում (լսում) էին: Նրա մասին ասում են, որ նա ցանկացել է ապստամբվել Անաստասիոսի դեմ, իսկ չնայած նա (Անաստասիոսը) նրանից երդում էր վերցրել որ չի կատարի այն, սակայն նա ապստամբվեց և համոզեց բարբարոս ցեղերին, որ հետևեն իրեն: Նա հարձակվեց Անաստասիոսի տերության վրա և գրավեց նրա քաղաքներն ու գյուղերը և շարժվեց առաջ, մինչև կայսերական քաղաքը (մայրաքաղաքը) և շրջապատեց այն. կայսրին շատ ձևերով ձանձրացրեց և անհանգստացրեց. Հիպատիոսին գերի վերցրեց, որ իր գեմ էր գուրս եկել. ջախջախեց նրա բանակը անարգանքով ու վիրավորանքով վարվեց նրա հետ, թշնամաճեց ցուցաբերելով նրա նկատմամբ ու միայն, մեծ գումար ստանալուց հետո նրան ետ ուղարկեց:

Եվ երբ Անաստասիոսը վախճանվեց, այս ժերունի Հուստինոսը, նամակ գրեց ինգրելով, որ հանգարտվի և նորից ոչ ճիշտ գործելով, իր գեմ չապստամբվի, ինչպես սովոր էր անել:

Ապա զանազան ցեղերի ընկերակցությամբ Գոթացիներ (Վիտալիանը) վստահելով կայսրի (ասածներին) եկավ. կայսրը դեմ դուրս եկավ Քաղկեդոնի Եվփեմիա մարտիրոսի մատուռը ու (այնտեղ) իրար երդվելով մտան քաղաք (Կոստանդնուպոլիս), և նա դարձավ զլիսավոր ստրատեղներին մեկը ու մեծ հեղինակությամբ մտնում ու դուրս էր գալիս պալատից և վերահսկում գործերի ընթացքին:

Նա հոգեկան (ամուր) կապերով⁴⁴ էր կասկած Անտիոքի Փլավիանոսին, որը վտարված էր ու մեծ զայրույթով էր լցված սուրբ Սեվերոսի նկատմամբ, որը հաջորդել էր Փլավիանոսին, բայց նա (Փլավիանոսը) Անաստասիոսի օրոք չէր կարողանում վնասել նրան: Համենայն դեպս, այս ծերունի Հուստինոսն իր իշխանության սկզբում մի հրաման հանեց, որ նրան (Սեվերոսին) որտեղ որ բռնեն, լեզուն կտրեն. ասում են, որ այդ հրամանը կատարվեց Վիտալիանի խորհրդով:

Դրանից մի քանի օր հետո պատահեց, որ Վիտալիանը լողանում էր կալսերական քաղաքում. կայսրից հրաման ստացավ, որ ինքը և իր գործակից ստրատեգ Հուստինիանոսը հրավիրված են ճաշկերույթի: Երբ նա գալիս է բաղնիսից՝ իր նոտար Պողոսի և ծառա Կելլերի հետ, և (պալատում) մի սենյակից մյուսն էր անցնում, նրան դաշունահարելու համար կարգված մարդիկ բռնեցին նրան, նոտար՝ Պողոսին և ծառա՝ Կելլերին ու սպանեցին նրանց: Աստված վարձահատույց եղավ նրան այն չարիքի համար, որ նա կատարել էր Անաստասիոսի օրոք, իր երդմանդրժույթյան համար. նրա բանակին չվնասեց (կայսրը):

Դ Լ Ո Ւ Խ Դ

Դրքի շորրորդ գլխում պատմում է ջրով հեղեղված Եգիպտոսի մասին, և թե ինչպես Երուսաղեմում կանգնեցրին Սելվամի ջրերի հոսանքն, ապա երկրաշարժից Անտիոքի կործանման, և Բաղալբեգ⁴⁵ քաղաքի Սողոմոնի տաճարի այրվելու մասին:

Ասկլեպիոս Բար Մելիսեն⁴⁶ Անդրեի և եպարքոս Դեմոստենեսի եղբայրը Պողոսից հետո եպիսկոպոս ձեռնադրվելով, բաղմեց

⁴⁴ Ասորերեն բնագրում գրված է «կնքահայրությամբ»:

⁴⁵ Հելիոպոլիս, այժմ՝ Բաղալբեգ. գտնվում է Լիբանանում:

⁴⁶ Բար Մելիսեն՝ «նավաստիների որդի»:

Եղեսիայի եպիսկոպոսական աթոռին, մինչ այդ, նա (Պողոսը) արտաքնապես ցույց էր տալիս, որ ինքն ուղղափառ է, մինչդեռ նա ցուցամուլ, մեծախոս էր, և երբ Փլավիոսի օրոք Ասկլեպիոսից առաջ Եղեսիայի եպիսկոպոս եղավ, նամակ ուղարկեց նրան (Փլավիոսին) և նամակում նա (Քաղկեդոնի) ժողովը չէր բանադրել, որովհետև նա (Ժամանակին) եղել էր նրա սինգելոսը⁴⁷։ Այս գրութունն ընկավ սուրբ Սեվերոսի ձեռքը, որը հաջորդել էր Փլավիոսին, երբ այս Պողոսը գնաց նրան (Սեվերոսին) ողջունելու։ սա նրան ցույց տվեց այդ նամակը, սակայն Պողոսը խոստովանեց ու վստահեցրեց, որ ինքն ուղղափառ է, և ղրա վրա, այս իմաստուն մարդը՝ (Սեվերոսը) նրան իր օրինազանցության համար աստվածային սիրով ներեց, և ինչպես գրված է (Սուրբ Գրքում)⁴⁸, ծածկեց այն և չբացահայտեց։ Այս կայսրի օրոք նա սկզբում հաստատակամորեն հրաժարվեց և շրնդունեց (Քաղկեդոնի) ժողովը, և Եղեսիայի բնակիչները պաշտպանում էին նրան և իր պատճառով նույնիսկ ամեն օր վնասի ու զրկանքի էին ենթարկվում, բայց երբ նրան Եվկայտա արտաքսեցին, նա համակերպվեց ու վերադարձավ Եղեսիա, և մի փոքր ժամանակ ապրելուց հետո, ամթից ազդված շուտով մեռավ, և Ասկլեպիոսը հաջորդեց նրան։ Սա նեստորական էր, բայց իր գործերում արդար և սիրում էր հողագործներին ու բարոյությամբ էր վերաբերվում նրանց հետ, նվերներ անելու մեջ ժլատ չէր. նկարագրով մաքուր էր, և իր եկեղեցու համար շատ լավ գործեր արեց, վճարեց նրա պարտքերը։ Սակայն գործնական ու ցասկոտ էր ուղղափառների նկատմամբ։ Նրա կողմից շատերը վտարվեցին և բազում տանջանքներով շարշարվեցին անգույթ կառավարիչ՝ գոթացի Լիբերիոսի ձեռքով, որը կոչվում էր նաև Յուլ-ուտոդ և այպես (ուղղափառներից շատերը) ծանր շարշարանքներից մահացան։

Եվ մինչ գործերը Եղեսիայում այս վիճակում էին, հուլյնեղի 836 թ (525 թ) Նիսան ամսի (ապրիլի) 22-ին, երրորդ տարին, Դայծան գետը, որը մտնում ու անցնում է քաղաքի միջով, բարձրացավ և երկու կողմում եղած պատերից հորդելով խեղդեց

⁴⁷ Սինկելոս՝ «Կոստանդնուպոլսո պատրիարքի սինկելոս, երբեմն անվանվում է նաև Կոստանդնուպոլսո սինկելոս»։ Սա կարևոր պաշտոն էր, և այդ պաշտոնը վարողը համարվում էր կայսրության պաշտոնյա և նշանակվում կայսրից, նրա հիմնական դործն էր կապ պահպանել կայսրի և պատրիարքի միջև։ Տե՛ս J. B. Bury, The imperial administrative System in the ninth century, London, 1911, p. 116.

⁴⁸ «Առաւել Սողոմոնի», Ժ, 14։

շատ մարդկանց, որովհետև ընթրիքի ժամ էր, և մինչ ճաշը դեռ նրանց բերանում էր, հորդած Դայծանի ջրերը լցվեցին նրանց վրա: Սակայն Ասկլեպիոսը փախավ, նույնը արեց նաև Լիբերիոսը:

Սելովամի ջրերը, որոնք հոսում էին Եբուսաղեմի հարավային մասից, 15 տարի (շարունակ) դադարեցին (հոսելուց):

Լիբանանի անտառում (գտնվող) Բալաաթ՝ (քաղաքի) Սողոմոնի տաճարը, որի մասին Գիրքը ասում է⁴⁹, որը կառուցել է Սողոմոնը, և մեջը զենք է դրել, (այրվեց): Դրա հարավում կային երեք զարմանալի քարեր, որոնց վրա ոչինչ չի կառուցվել, և դրանք կանգնած էին իրար կողքի, միացած միմյանց. և երեքն էլ իրենց տեսքով իրարից տարբերվում էին ու շատ մեծ էին: Դրանք տաճարում խորհրդավոր ձևով էին ամրացված, կարծես ներկայացնում էին պաշտելի Երրորդության խոստովանությունը, և կոչ էին անում ժողովուրդներին և քարոզում Ավետարանի սկզբունքները:

Մինչ թեթև անձրև էր գալիս, երկնքից փայլակ ընկավ, հարվածեց տաճարը և քարերը ջերմությունից փռվեցին դարձան. մի կողմ նետեց սյուները, կտոր-կտոր արեց և քանդեց: Սակայն երեք քարերին չվնասեց և դրանք անվնաս մնացին. այժմ աղոթատուն է կառուցվել այնտեղ՝ նվիրված Մարիամ Սուրբ կույս Աստվածածնին:

Մի տարի հետո, շորորոգ տարում⁵⁰, Անտիոքը կործանվեց մեծ երկրաշարժից. անսովոր դաժանությամբ բազմահազար մարդիկ կորան, որովհետև ամառ ժամանակ էր, և մինչ նրանք ուտում էին, պատառ բերանում, տները շարժվեցին և փուլ եկան իրենց վրա, ինչպես Հոբի որդիները, որոնք փորձվում էին սատանայից: Եվ փրասիոսը քահանայապետ էր այնտեղ, որ հաջորդել էր Պողոսին և որ հրեա էր կոչվում, նա էլ ընկավ մեղրամոմով լեցուն եռացած կաթսայի մեջ ու ոչնչացավ:

Եվ նրա հաջորդը Ամիդից՝ Եփրեմն էր, որ Արևելքի կոմեսն էր⁵¹ այն ժամանակ: Այս մարդը տարբեր շրջաններում վարած իր

⁴⁹ Թագաւորութեանց երրորդ, Գլ. Թ, 18—19:

⁵⁰ 526 թ.:

⁵¹ Այստեղ հեղինակը, անկասկած, նկատի ունի «Արևելքի զորավար» հասկացողությունը, որովհետև Արևելքում բաղում կոմեսներ կային: Մովսես Խորենացու մոտ էլ վկայություն կա այդ մասին: «Եւ այնուհետև ոչ ևս կացուցին Յոյնք ի բաժնի իւրեանց Թագաւոր, այլ սուաջնորդ էր նախարարաց կողմանցն այնոցիկ քաջն Գաղաւտն և աշխարհին իւրեանց մասին կացուցին Յոյնք կոմէսս իշխանս: «Մովսիսի Խորենացույ Պատմութիւն Հայոց», գիրք Գ, գլ. ԽԶ, էջ 316:

գործերում արդարամիտ էր և նվերներ բաշխելու մեջ ոչ ժլատ, կարող մարդ էր ու հաջողակ: Տարիներ (շարունակ) նա վարակված էր երկաբնականների մի քանի գրքերով, որոնք իր մայր՝ Մաքան ժառանգել էր Տելլայի ինչ որ Բար Շելումոյից՝ Դիոտորի և Թեոդորի հաջորդներից: Շատերին նա ապականեց և նրանց կործանման պատճառ եղավ, ոմանց (կործանեց) խելամտությամբ ու մեղմությամբ, ուրիշներին կայսրի սպառնալիքներով: Իսկ նա (կայսրը) սիրում, լսում ու կարևորություն էր տալիս նրա գրածներին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե

Նույն VIII գրքի 5-րդ գլուխը

Պատմում է այն բանակցությունների մասին, որոնք տեղի ունեցան սահմանի վրա, և արաբների թագավոր՝ Մունդիրի մասին, որ արշավեց Եմեսայի⁵² և Ապամեայի⁵³ վրա, և մեծ քանակությամբ գերի վերցրեց ու բերեց իր հետ, և ուղղափառ արևելյան եպիսկոպոսների մասին, որոնք աքսորվեցին ու վտարվեցին իրենց եկեղեցիներից:

Կավատը՝ պարսիկների արքան, համառորեն պահանջում էր 5 կենտինար ոսկին, որը հռոմեաների կայսրը տալիս էր պարսկական բանակի ծախսերի համար, որոնք հոների դեմ պաշտպանում էին դարպասները. այդ պատճառով իր (հպատակ) արաբներից երբեմն ուղարկում էր հռոմեաների երկիրը, որոնք ամայացնում ու գերի էին տանում (բնակիչներին): Հռոմեաներն արշավեցին Արդունի վրա, որը պատկանում էր նրան (պարսիկին), և գտնվում էր Մծբինի գավառում ու վնասեցին (Արզուն քաղաքին): Այդ կապակցությամբ բանակցություններ սկսեցին, և երկու թագավորներն էլ պատգամավորներ ուղարկեցին, Հուստինոսը ուղարկեց Հիպատիոսին և Ժերունի Փարազմանին իսկ Կավատը՝ աստաբիդին⁵⁴:

⁵² Հոմա՝ Սիրիայի քաղաքներից:

⁵³ Ապամեա անունով հնում շատ քաղաքներ էին հայտնի, այստեղ խոսքը այժմյան Սիրիայի քաղաքներից՝ Համայի մասին է, որը գտնվում է Հոմսից ոչ հեռու:

⁵⁴ «Սպահապետ, սպարապետ, բանակների ընդհանուր հրամանատար: Հպրս. Spadapati, պհլ. Spahpat, պրս. Sipahbad, «սպարապետ», կաղմուած spah «բանակ», pat «պետ» բառերից: Արշակունյան շրջանին բառս տուել է հյ. սպարապետ, իսկ ավելի նոր, սասանյան շրջանին՝ երկրորդ անգամ փոխ առնուելով, եղել է ասպահապետ: Հիւլլմաճ 240»: Տե՛ս Հ. Աճառեան, Արմատական բառարան, հատ. 2, 1932, էջ 399:

սահմանի վրա շատ վիճեցին, և այդ մասին իրենց սուրհանդակների միջոցով պատվիրակությունների ղեկավարները հաղորդեցին երկու թագավորներին. ոչ մի խաղաղության լուր չստացվեց նրանցից, (որովհետև) պատվիրակություններն իրար նկատմամբ չարակամ էին:

Արաբ թագավոր Մունդիրը երկու անգամ Ծմեսայի, Ապամեայի շրջաններն ու Անտիոքի գավառն արշավեց, շատ մարդկանց գերի վերցրեց ու իր հետ տարավ: Ծմեսայի Թովմաս առաքյալի վանքի միաբանությունից չորս հարյուր կույսերի հանկարծակի գերի վերցրեց և մի օրում զոհաբերեց ի պատիվ Ղուզային⁵⁵: Դոդո անունով մի ծերունի, որ գերի էր ընկել միաբանության հետ, իր աչքերով էր տեսել այն ու ինձ պատմեց:

Այժմ արևելյան այն եպիսկոպոսների, մանավանդ հմուտ Սեվերոսի թեմի մեջ մտնող եպիսկոպոսներից մի քանիսի մասին, որոնք արտաքսվեցին և կամ ուղարկվեցին Ալեքսանդրիա և այլ երկրներ: Սրանք (բոլորն էլ) հետևեցին իրենց ուսուցիչ ու ղեկավար՝ Սեվերոսի քայլերին: Հիեթապոլսի Ակշանային Գանգրա աքսորեցին ու բանտարկեցին, այնտեղի հիվանդանոցի վերևի խոհանոցում, ինչպես իր նամակում է գրել, և ահա այստեղ էլ նրան ծխով խեղդեցին, և այսպես ի վերջո նա մահացավ: Բերոյայի Անտոնիոսը, Դամասկոսի՝ Թովմասը, Դարայի՝ Թովմասը, Կոստանգինայի՝ Հովհանը, Ամրինի՝ Թովմասը, Ռեսայնի՝ Պետրոսը, Լաոդիկիայի՝ Կոստանդինը, Ապամեայի՝ Պետրոսը և ուրիշներ, վտարվեցին և թաքնված ապրում էին այնտեղ, ուր հարմար էր լինում իրենց համար: Սակայն Ալեքսանդրիայի աթոռը շահանգստացվեց և Տիմոթեոսին հաջորդեց Դիոսկուրոսը, և նա ո՛չ հրաժարվեց և ո՛չ էլ ընդունեց (Քաղկեդոնի) ժողովը Հուստինոսի օրոք, և փախստական ուղղափառ հայրերին, որոնք իր նոտ ապաստան էին գտել, նա նրանց հարգանքով ընդունեց պատվեց ու քաջալերեց:

Այժմ Սելևկիայի Նոնոն (եպիսկոպոսը), որ եկավ Ամիգից, վտարվեց իր հայրենի քաղաքը ու ապրում էր իր բնակարանում, որովհետև նա հարուստ ընտանիքից էր և ժամանակին հեգեմոն էր, արդարամիտ մի մարդ, և Հովհան եպիսկոպոսի օրոք եկել էր Կարթագինի վանքից և իր քաղաքի եկեղեցում լուսարարապետ էր

⁵⁵ Հավանաբար ուժի կամ զորության աստված: «Ղուզա» ասորերեն նշանակում է ուժ, զորություն:

եղել: Նա (Հովհանն) դեռևս իր կենդանության ժամանակ օրհնեց Նոնոյին և ասաց. «Ես վստահ եմ իմ Տիրոջ վրա, որ դու կվախճանվես որպես իմ աթոռի եպիսկոպոս»: Դեպքը հապաղեց այնքան, որ Ամիգի գերեվարությունից հետո, շնորհունակ Թովմասը, որ Դարան էր կառուցել, եպիսկոպոս եղավ: Երբ սուրհանդակներն եկան նրան (Թովմասին) բռնելու, այն պայմանով, որ նա կամ կրնդունի (Քաղկեդոնի) ժողովը և կամ նրան արտաքսելու են: Նա հիվանդացավ իր աղոթքների համաձայն և անմիջապես վախճանվեց իր աթոռին (բազմած) սուրհանդակներն, որոնք քաղաքում էին, այդ մասին (իմանալով), շատ զարմացան: Որպեսզի օրհնյալ Հովհաննի կամքը կատարվեր, ամիգցիները Նոնոյին եպիսկոպոս նշանակեցին, և նա ասլրեց մի քանի ամիս ու վախճանվեց:

Նորից իրեն որպես հաջորդ, ինչպես կանոնն է պահանջում, երեք եպիսկոպոսների ներկայությամբ, Մարտիրոպոսի՝ Նոնոյի, Ինգիլիայի⁵⁶ Արաթուի, Արշամաշատի՝ Ահարոնի, որոնք այնտեղ էին, Մորո Բար Կոստանտինին՝ հեգեմոնին, եկեղեցու լուսարարապետին, ժուժկալ ու իր գործերում արդար, պարկեշտ ու հավատացյալ մարդուն եպիսկոպոս ձեռնադրեցին, որ սահուն ու ազատ հունարեն էր խոսում և այն սովորել էր Սելևկիայի ս. Թովմաս առաքյալի վանքում, որտեղից հավատի նախանձախնդրության պատճառով, փոխադրվել ու տեղավորվել էր Եփրատ գետի վրա (եղած) Քեննեշերիմում (վանքում), որը վերակառուցվել էր Հովհան առաջնորդի կողմից, մի ուսյալ մարդ, որ ժամանակին Դիկանիկոս⁵⁷ էր. բնիկ Եդեսիացի Ափրոնիայի որդին: Այս Մորոն, մանկությունից իր ծանրաբարո, ողջախոհ, հավատացյալ քույրեր՝ Շաղմունի ու Մորութոյի հետ միասին, սովորել էր բոլոր իրավունքներն ու ազնիվ գիտությունները: Մի փոքր ժամանակ իր աթոռի վրա մնալուց հետո, նա վտարվեց Պետրա⁵⁸ (քաղաք) և Պետրայից էլ Ալեքսանդրիա: Մի առ ժամանակ մնաց այնտեղ և կազմեց մի գրադարան հիանալի գրքերից, որոնք մեծ օգուտ էին տալիս նրանց, որոնք սիրում էին ուսումը, հասկացող էին ու աշխատասեր: Դրանք (գրքերը) իր մահից հետո փոխադրեցին Ամիգ եկեղեցու գանձարանը:

Այն ամենն ինչ պատմում եմ, մեկին մեղադրելով, մյուսին փառաբանելով, չեմ ուզում (ընթերցողին) ձանձրույթ պատճառել,

⁵⁶ Անգեղտուն:

⁵⁷ Հունարեն՝ փաստաբան, օրենսգետ, ասորերեն՝ նաև հիվանդապահ:

⁵⁸ Պետրոս կամ Արասեմ, այժմ, Կրակ, Մեռյալ ծովից 60 կմ. հարավ:

ուստի պատմեմ ճշմարտությունն առանց ստի: Համենայն դեպս մարդը (Մորոն) իր ուսումնասիրություններով առաջ գնաց և այնտեղ էլ վախճանվեց: Նրա քույրերը, որոնք իր հետ էին, խնամում և վշտերն էին սփռում, ինչպես գրված է, նրա մարմինը տեղափոխեցին Բեյթ-Շուրո գյուղի Մարտիրոսների մատուռը: Եվ որպես պերճախոս փաստ ուսման նկատմամբ իր ունեցած սիրո՝ այս գրքի վերջում կոչեմ հունարեն գրած նրա նախաբանը, որը վերցրած է իր Չորս Ավետարաններից:

Արևելքի ուղղափառ վանաբնակ միաբաններից ևս, երրորդ տարուց մինչև 9-րդ տարին⁵⁹, այսինքն շաբաթվա օրերի քանակի չափ՝ 7 տարի, արտաքսվել ու վտարվել էին իրենց մենաստաններից, Անտիոքի, Եվրատեսիայի⁶⁰ և նաև Օսրոյենի ու Միջագետքի շրջանները: Վանական Թովմասը՝ Սելևկիայից իր միաբանության հետ եկավ Եփրատի ափին (գտնվող) Քեննեշրա (վանքը), որը հիմնել էր Ափթոնիայի որդի՝ բանիմաց ու առաջնորդ Հովհաննը: Անտիոքի ասորիների առաջնորդ Կյուրոսը ևս իր Տել-Ղադդո վանքի միաբանության անդամների հետ աքսորվել էր: Ռոմանոսի վանքի միաբանների հետ ևս արտաքսվել էին Շոմոն, Լղգինոն, և Իգնատիոսը՝ Կալսիի Ղակիբո վանքի առաջնորդը: Շղնոնի և Հովհանի վանքից Կոփրո-դը-Ղարբառյի առաջնորդը: Իմ տեր՝ Բասոսի վանքից (միաբաններ): Արևելյանների՝ Հովհանն և Արկեսի վանականները և Մագնոսի վանքի (միաբանությունը), և Կարիի՝ Սարգիսը, Նուտսի տնից՝ Թովմասը, Ղաբեդ-Յեշուղի տնից՝ Իսահակը, Ղարոբի՝ Միջագետքի, Իզլայի՝ Բեյթ-Գոգալի վանականները և Ամիդ քաղաքի առաջնորդարանի հինգ վանքերի վանականները, Հանանոն և Աբրահամ հրաշագործը, որը «խոնարհ» էր կոչվում, Դանիելը՝ Եդեսիայի վանականների պատվիրակը, Իշոկոնի տնից՝ Եղիան, Հովհան Անդիտացու միաբանությունից՝ Սիման և Կոզմասը, Արևելյանների՝ Մալոն, իմ տեր Սամուելի տնից՝ Սողոմոնը, Շուգոյից՝ Կյուրոսը, Հսկող աշտարակի և Ռեշլղայնի մոտ (գտնվող) Տիթոսի վանականները, (բոլորն էլ) աքսորվել էին:

Այժմ այդ առիթով ճգնավորների չորս կամ հինգ միաբանություն ևս կազմվեց անապատում: Ռամշոյում՝ Մորին, ողջախոհ ու հարգելի նկարագրով մի մարդ. Նատփոյում՝ Սարգիսը, մաքուր ու պարզ մի անձնավորություն, և նրանից հետո՝ Անտոնը, հեզ ու

⁵⁹ 525—531 թթ.:

⁶⁰ Այժմյան Սիրիայում:

խաղաղասեր մի մարդ, և ազնիվ ծերունի՝ Եղիան, մեր հայրենակիցը. Սիմեոնը՝ Կալսիից:

Սարգիսը, որ այժմ վերակազմել էր Սոգակթենի և Հարմոշույի միաբանությունները, և մի (այլ) վանք, որը հիմնեց իմ տեր Հովհանը՝ Հավրայում⁶¹: Եվ Սիմեոնը, իմ տեր՝ Իսահակի վանքի առաջնորդը Գարբուլայից ևս (հիմնեց վանք), որն այժմ ապականել են հերետիկոսները՝ Հուլիանյան երևութականները, մինչդեռ այն ժամանակ նա (Սիմեոնը) և նրա հետ եղածները, հավատի համար նախանձախնդիր էին, և Բար Հակինոն՝ իմ տեր Հանինոյի տնից, հրաշագործ (մի անձնավորություն) նույնպես այն աստիճան նախանձախնդիր էր հավատի խնդիրներում, որ գնաց մինչև Կոստանթնուպոլիս և անձամբ ուզում էր կայսրին համոզել ռւպրակի փոխարեն և անձամբ ուզում էր կայսրին համոզել ռուպրակի փոխարեն, բայց նրանից նա չընդունվեց, և այդ մասին վկայություն կա Ակշանային Գանգրայից գրած շնորհակալական նամակում. նույնպես Կալինիկոսում էին իմ տեր Զախարայի տան վանականներն ու Բեյթ-Ռադկոմի՝ իմ տեր Աբբոյի միաբանությունը:

Եվ այսպես անապատը խաղաղ էր ու բազում հավատացյալներ գալիս էին այնտեղ բնակվելու, և ամեն օր նոր մարդիկ էին նրանց միանում և ավելացնում եղբայրների⁶² քանակը: Ոմանք այստեղ էին գալիս քրիստոնեական սիրուց, իրենց եղբայրներին այցելության, ոմանք իրենց քաղաքների եպիսկոպոսներից, երկրից երկիր վտարվելուց հետո էին գալիս: Եվ այստեղ բազմացավ նշանավոր ու ուղղափառ հայրերից մի հասարակություն, որոնք իրենց գլխավորությամբ հանգիստ մի եղբայրություն կազմեցին. նրանք իրար էին միացել սիրով ու փոխադարձ լի խանդավառությամբ և դարձել էին բոլորին սիրելի, և շունչին ոչ մի պակասություն, որովհետև միաբանության բոլոր անդամներից ընտրված հարգելի ղեկավարներն առաջնորդում էին նրանց, այսպես (օրինակ) Կոստանդայից՝ բարեպաշտ Հովհանը՝ նրանց և ճգնասեր մի մարդ, որ իմ գոյությունը պահպանելու համար նույնիսկ չէր մասնակցում ցանկալի հացին (ճաշին): Նա առաջ գնաց գրքերի ընթերցանությամբ, դարձավ գնոստիկյան և մեկնաբան, որովհետև նա աշխատում էր իր իմացությունը բարձրացնել հոգևոր առար-

⁶¹ «Պալմիրենի, որտեղ Հավարին քաղաքն է՝ Անապատային Արաբիային կից»: Տե՛ս Ս. Երեմյան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, էջ 113:

⁶² Այստեղ «եղբայր» բառը օգտագործված է կրոնական իմաստով. նկատի ունի «հավատակից» կամ նույն միաբանության անդամ լինելու հանգամանքը:

կաների ուսումնասիրությամբ, և օրվա ընթացքում երեք ժամ սքանչանում ու խորհրդածում էր աստծո գործերի իմաստության վրա և երեք ժամ էլ՝ 6-ից մինչև 9-ը ուրախությամբ ու խաղաղությամբ զրուցում էր բոլոր այն մարդկանց հետ, որոնք իր մոտ էին գալիս անհրաժեշտ գործերով, և այսպիսին էր նաև Դարայի⁶³ Թովմասը, որը շատ գործեր էր կատարում ու ավելի խոսում բժշկության մասին:

Այժմ IX տարում⁶⁴, մեր ժամանակների պայծառափայլ Հուստինիանոս կայսրի թագավորության 5-րդ տարում, մեր Տեր աստծո թելադրանքով, որը նախապես գիտի իր գործերը, արդարության հետևելով հրամայեց նա (կայսրը), որ բոլոր նրանք, որոնք աքսորվել էին հավատքի նախանձախնդրության համար տարբեր երկրներ, աքսորից վերադառնան, և նա ուղղափառ եպիսկոպոսներին կանչեց, որ իր մոտ գնան: Մինչ այս պատահեց IX տարում, X տարում հոների մի բազմություն մտավ հռոմեների երկիրը, և կոտորեց բոլոր նրանց, որոնց գտավ քաղաքներից դուրս, և նրանք անցան Եփրատ գետը, և առաջացան մինչև Անտիոքի գավառ: Աստծո կամքի համաձայն, ինչպես նա ասում է. «Գնա ժողովուրդ իմ, մուտ ի շտեմարանս քո, փակեա ղդուռս քո, թաքիր առ ժամանակ մի, մինչև անցցէ բարկութիւն Տեառն»⁶⁵: Կայսրի հրամանով Արևելքի ուղղափառները նորից թաքնվեցին, բայց Անաստասիայից⁶⁶ (քաղաքից) մի հարգելի նկարագրով մարդ՝ Հովհան ճգնավորն անապատում սպանվեց հոների կողմից, սակայն Սիմեոն ճգնավորը, որ «եղջերավոր» էր կոչվում, անվնաս մնաց:

Գ Լ ՈՒ Խ Զ

VIII գրքի վեցերորդ գլխում վկայում է, թե ովքեր էին Հուստինոսի օրոք քահանայապետները, և նա (Հուստինոսը) 9 տարի իշխելուց հետո մահացավ V տարում, նրա քրոջ որդին՝ մեր օրերի Հուստինիանոսը, նրանից հետո, կայսր դարձավ:

Հուստինոսի օրոք քահանայապետները հետևյալներն էին. Հռոմում՝ Հորմիզդան, Ալեքսանդրիայում՝ Տիմոթեոսը, Երուսաղե-

⁶³ Բյուզանդիայի և Պարսկաստանի սահմանի վրա, Մծբինից ոչ հեռու կառուցված քաղաքը:

⁶⁴ 531 թ.:

⁶⁵ «Եսայի», ԻԶ, 20:

⁶⁶ Դարա քաղաքը:

մում՝ Պետրոսը, որը հաջորդեց Հովհաննիս. Անտիոքում՝ Պողոս հրեան, որը վտարվեց և նրանից հետո եղավ Եվփրատիոսը, և սա IV տարում, Անտիոքի երկրաշարժի ժամանակ այրվեց, որին (հաջորդեց) Ամիդից՝ Եփրեմը, Կոստանդնուպոլսում՝ Եպիփանը: Այս դրքում ընկած է 9 տարիների (պատմությունը):

ԳԻՐՔ ԻՆՆԵՐՈՐԴ

Այս IX դիրքը ևս վերաբերում է Հուստինիանոսի դերիշխանությանը և վկայում թե ինչպես նա կայսերականից եղավ մեծ Պահլավ Ավագ շաբաթվա 5-րդ օրը, և ապա երեք ամիս իր Հուստինոս մորեղբոր հետ միասին իշխելուց հետո, նա (Հուստինոսը) Թամուղ (հուլիս) ամսի վերջին, երբ 5-րդ տարին վերջանում էր, մահացավ: Հուստինիանոսը կայսր գարձավ հուլյների 838 թ.⁶⁷ և 372-րդ օլիմպիադայում: Եվ այն իրադարձությունները, որոնք տեղի ունեցան իր գերիշխանության ժամանակ մինչև 15-րդ տարին, այսինքն նրա տասը տարիների գերիշխանության ընթացքում, գրված է այս՝ 9-րդ գրքում, որը բաղկացած է ներքևում նշված 26 գլուխներից, և հետևյալներն են.

IX գրքի Ա գլուխը վերաբերում է այն պատերազմին, որը տեղի ունեցավ 5-րդ տարվա ամռանը, Մծբինի և պարսկական ամրոց՝ Թեբեթալի առաջ:

Գրքի Բ գլխում պատմում է Թաննուրինի անապատում տեղի ունեցած ճակատամարտի մասին:

Գրքի Գ գլխում պատմված է սահմանային քաղաք՝ Դարայում տեղի ունեցած ճակատամարտի մասին:

Գրքի Դ գլուխը պատմում է 9-րդ տարում Եփրատի վրա տեղի ունեցած ճակատամարտի մասին:

Գրքի Ե գլուխը պատմում է պարսիկ հրամանատար՝ Կուղիշացի Գադարի մասին, և թե ինչպես նա և նրա հետ եղած Հազկերտը սպանվեցին, և թե ինչպես նրա քրոջ որդին՝ Արզանենի բռնաբարեց գերի վերցվեց:

Զ. գլուխը պատմում է սահմանում՝ Մարտիրոսոպոլիսի առաջ տեղի ունեցած ճակատամարտի մասին թե ինչպես 10-րդ տարում մեծ թվով հոներ արշավեցին հռոմեաների երկիրը:

⁶⁷ 527 թ.: Սա հաջորդել է Հուստինոս Ա-ին և թագավորել 527—565 թթ.: